International Conference on Management.
Economics and Humanities
17 May, 2015 Istanbul-Turkey

مدیریت منابع قرض‌الحسنه در نظام بانکداری اسلامی با حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی

علی راه نشین

دانشجوی دکتری مدیریت مالی دانشگاه امام صادق

چکیده:

نحوه مدیریت و مصرف منابع قرض‌الحسنه همواره از چالش‌های پیش روی بانکداری بدون ربای ایران بوده است. در این مقاله با تعریف حساب‌های جدیدی به عنوان حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی راهکاری مناسب برای مدیریت بر این منابع ارائه شده است. حساب قرض‌الحسنه اختصاصی حسابی است که طی آن بانک اختصاصاً جهت بانی و به نام وی وجوه عمومی را به صورت قرض‌الحسنه از عموم دریافت می‌نماید. و طبق شرایط اعلامی این حساب برای سپرده گذاران در اختیار بانی قرار می‌دهد تا در جهت اهداف اعلام شده مورد استفاده قرار گیرد. در این مقاله ساختار این حساب‌ها، منافع این حساب‌ها برای ذی‌نفعان مختلف از جمله سپرده گذاران، بانک‌ها و نهاد های خیریه (بانیان) و در نهایت ریسک‌های نقدینگی و اعتباری در این حساب‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

کلمات کلیدی:قرض‌الحسنه، بانکداری بدون ربا، بانکداری اسلامی

مقدمه

نحوه مدیریت و مصرف منابع قرض‌الحسنه همواره از چالش‌های پیش روی بانکداری بدون ربای ایران بوده است. بانک‌ها در عمل نتوانسته‌اند وظیفه مدیریت و هدایت این وجوه در اقتصاد و تامین نیازهای مصرفی مردم از طریق وجوه قرض‌الحسنه را به سرانجام برسانند. بانک‌ها نهادهایی انتفاعی هستند که صلاحیت لازم برای انجام امور غیر انتفاعی را ندارند. از سوی دیگر قرض‌الحسنه عقدی است غیر انتفاعی که نیازمند اراده و دغدغه طرفین آن در امور خیر و الهی دارد. (عزتی، ۴۰ - ۴۱) به نظر می‌رسد تفویض مدیریت وجوه قرض‌الحسنه به بانک‌ها در نظام بانکداری بدون ربا سیاستی اشتباه بوده و بایستی مدیریت این وجوه از بانک‌ها خارج شده و در اختیار نهادهای ذی‌صلاح دیگری همچون نهاد های خیریه وو موسسات قرض الحسنه قرار گیرد. (حشمتی مولایی، ص ۱۳۴)

در این مقاله با تعریف حساب‌های جدیدی به عنوان حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی راهکاری مناسب برای مدیریت بر این منابع ارائه شده است. در این مقاله ساختار این حساب‌ها، منافع این حساب‌ها برای ذی‌نفعان مختلف از جمله سپرده گذاران، بانک‌ها و نهاد های خیریه (بانیان) و در نهایت ریسک‌های نقدینگی و اعتباری در این حساب‌ها مورد بررسی قرار گرفته است.

راه حل های پیشنهاد شده برای اصلاح نظام قرض الحسنه

تاکنون در تحقیقات مختلف راه حل های مختلفی برای اصلاح نظام دریافت و اعطای قرض الحسنه در بانکها ارائه شده است.

حبیبیان نقیبی در مقاله خود با موضع راهبردهای توسعه اقتصادی قرض الحسنه پیشنهاد کرده در نظام قرض الحسنه صبغه خصوصی بودن حفظ گردد و دولت به عنوان یک حامی، ناظر و هادی مقتدر، برنامه ریزی و نظارت آن را به عهده گیرد. (حبیبیان نقیبی، ۱۴۷)

میرجلیلی درمقاله خود به تفکیک بین نظام بانکی از نهادهای سرمایه گذاری و محدود کردن بانک ها به افتتاح حساب جاری و قرض الحسنه و انجام خدمات بانکی نظر می دهد. (میرجلیلی، ۹۰-۹۱)

موسویان در مقالاتی به ارائه الگوی جدید بانکداری اسلامی می پردازد. در الگوی جدید بانک‌ها به سه گروه تجاری، تخصّصی و جامع تقسیم می‌شوند. در این الگو حساب سپرده قرض الحسنه پس انداز از بانکهای تجاری و تخصصی حذف گردیده و فقط به بانکهای جامع اختصاص می یابد که انها در بخش غیر انتفاعی خود می توانند ماندهٔ مؤثر سپرده‌های قرض‌الحسنه پس‌انداز را فقط از راه وام قرض‌الحسنه به مصرف رسانند. (موسویان، سال ۱۳۸۵)

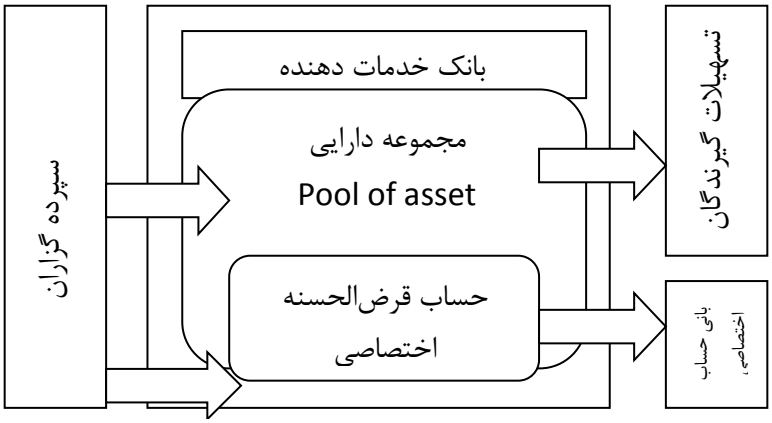
عرب مازار در مقاله بررسی جایگاه قرض الحسنه در نظام بانکی ایران سه راه حل از سوی صاحبنظران را جهت رفع اشکالات سیستم موجود بر می شمرد: الف) الگوی جدید سپرده ها در بانکداری بدون ربا و تفکیک حساب سپرده قرض الحسنه از حساب سپرده پس انداز با سود ثابت؛ ب) اوراق قرض الحسنه؛ پ) تفکیک وظائف نظام بانکی و موسسات قرض الحسنه که در این روش بر اساس انتفاعی بودن بانک حساب های قرض الحسنه از نظام بانکی حذف شده و کلیه فعالیت های قرض الحسنه به موسسات قرض الحسنه که تحت نظارت بانک مرکزی فعالیت می کنند سپرده می شود. (عرب مازار، صص ۳۸ - ۴۰)

تعریف حساب قرض‌الحسنه اختصاصی

بر طبق تعریف ما «حساب قرض‌الحسنه اختصاصی[1]» یا «حساب قرض الحسنه خاص[2]» حسابی است که طی آن بانک اختصاصاً جهت بانی[3] و به نام وی وجوه عمومی را به صورت قرض‌الحسنه از عموم دریافت می‌نماید. و طبق شرایط اعلامی این حساب برای

[1] Exclusive Qarzalhasaneh account
[2] Special Qarzalhasaneh account
[3] Originator

سپرده گذاران در اختیار بانی قرار می‌دهد تا در جهت اهداف اعلام شده مورد استفاده قرار گیرد. بانی موظف است وجوه جذب شده را طبق اهداف اعلامی در امیدنامه[۴] مصرف کرده و طبق شرایط اعلامی باز پرداخت نماید.

تصویر ۱- جایگاه حساب قرض‌الحسنه اختصاصی در ساختار بانک

در حساب قرض‌الحسنه اختصاصی وجوه از سپرده گذاران بانک خدمات دهنده[۵] بر اساس امید نامه حساب جمع آوری می‌گردد. این وجوه از مجموعه دارایی بانک[۶] جدا نگه داری می‌شود و به جای مصرف آن در ارائه تسهیلات به مشتریان بانک در اختیار بانی حساب قرار می‌گیرد تا به مصرف اهداف اعلامی حساب برسد.

بانی حساب قرض‌الحسنه اختصاصی نهادی خیریه و یا عام‌المنفعه غیر انتفاعی خواهد بود که توانایی برنامه‌ریزی و مصرف این وجوه در اهداف اعلام شده که بر اساس مقتضای شرعی و الهی عقد قرض‌الحسنه تعیین شده است را داشته باشد.

تفاوت حساب قرض‌الحسنه در بانکداری بدون ربا با حساب قرض‌الحسنه اختصاصی

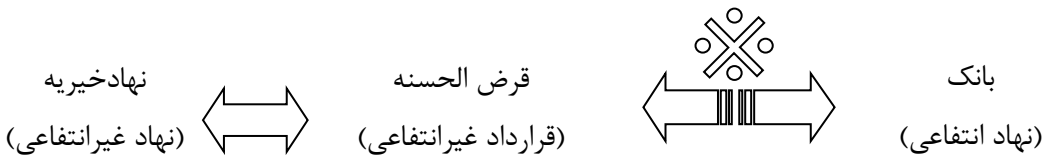
در بانکداری بدون ربا امکان ایجاد حساب‌های قرض‌الحسنه پس انداز برای بانک‌ها ایجاد گردید. به این حساب‌ها بهره و یا سودی تعلق نمی‌گیرد اما بانک‌ها مجازند برای جذب بیشتر سپرده اقدام به پرداخت جایزه به این حساب‌ها نمایند. در مقابل بانک‌ها موظف گردیدند وجوه حاصل از این حساب‌ها را فقط در اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه صرف نمایند. درآمد بانک‌ها از این فرایند فقط اخذ کارمزد اعطای وام قرض‌الحسنه است. (قانون بانکداری بدون ربا، مواد ۳ - ۴)

در عمل تجربه چندین ساله اجرای این قانون نشان می‌دهد که بانک‌ها کمتر به اعطای وام قرض‌الحسنه تمایل نشان می‌دهند. این مسئله از تناقض موجود در هدف عقد قرض‌الحسنه و کارکرد بانک‌ها ناشی می‌شود. عقد قرض‌الحسنه یک عقد غیر انتفاعی است که مؤمنان با هدف خیر و رضای خدا بر اساس آیه شریفه به نیازمندان اعطا می‌کنند و در نتیجه از آن انتظار پاداش مادی ندارند. از سوی دیگر بانک یک نهاد انتفاعی است که مالکان آن با هدف انتفاع اقدام به فعالیت بانکداری و واسطه گری وجوه می‌نمایند. از این رو از هر فعالیت همچون اخذ سپرده و یا اعطای تسهیلات انتظار دریافت درآمد متناسب با آن را دارند.(حشمتی مولایی،صص ۱۳۰-۱۳۳) تجربه نشان داده است کارمزد دریافتی از تسهیلات قرض‌الحسنه کفایت سود انتظاری بانک‌ها را نمی‌نماید در نتیجه بانک‌ها از اعطای دقیق تسهیلات قرض‌الحسنه انحراف پیدا می‌کنند. (بانک و اقتصاد، ش ۸۶، ص ۴۹) از سویی فعالیت‌های غیر انتفاعی همچون ارائه تسهیلات قرض‌الحسنه نیازمند سیاست گذاری و رویکرد خیریه و غیر انتفاعی در مدیران نهاد مربوطه می‌باشد

[4] prospectus
[5] Service Provider Bank
[6] Bank asset pool

که مدیران بانک‌ها با توجه به اهداف انتفاعی خود و سهامداران بانک تمایلی به توجه به این اهداف را ندارند که در نتیجه انحراف بیشتر این تسهیلات از رسالت خود را در پی دارد. (کمیجانی، ص ۵-۷)

در مؤسسات قرض‌الحسنه که نهادی سنتی در جامعه اسلامی با هدف جمع آوری وجوه قرض‌الحسنه و اعطای آن به افراد مستحق می‌باشد این چالش‌ها وجود ندارد زیرا از یک سو موسسه قرض‌الحسنه یک نهاد غیر انتفاعی است که الزاماً به دنبال کسب سود و شناسایی درآمد نیست و از سوی دیگر مؤسسان این نهاد اساساً این نهاد را با هدف انجام امور خیریه و اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه تاسیس کرده‌اند و در نتیجه مدیران آن نیز تخصصاً به این موضوع می‌پردازند و در مصرف صحیح این وجوه خود را به صورت درونی و از جانب مؤسسین و مالکین موسسه و دیگر ذی‌نفعان همچون عموم جامعه مسئول می‌دانند. (حسن زاده،۵۸ -۶۰)

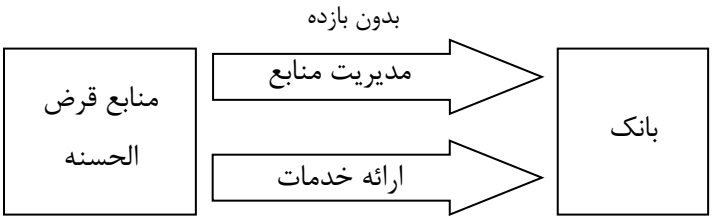

تصویر ۲- جایگاه رابطه عقد قرض‌الحسنه با بانک و یک نهاد خیریه

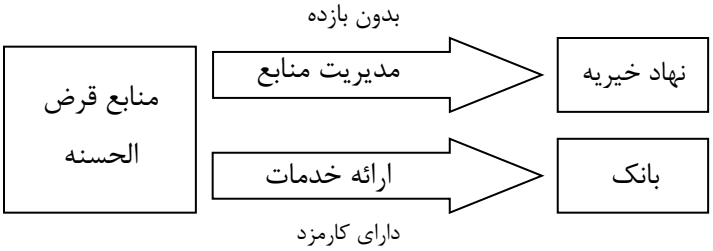
می‌توا و

همچنین تسهیلات انتفاعی هر دوی این فرایندها برای بانک دارای منفعت و درامد می‌باشد. اما در حساب‌ها و تسهیلات قرض‌الحسنه فرایند مدیریت منابع نمی‌تواند شامل درآمد و سود باشد. تنها فرایند ارائه خدمات است که می‌تواند شامل درآمدی آن هم به صورت کارمزد باشد.

در حساب قرض‌الحسنه اختصاصی این دو فرایند از یکدیگر تفکیک شده‌اند. فرایند مدیریت منابع که بازدهی اقتصادی ندارد بر عهده بانی حساب یا نهاد خیریه قرار گرفته و فرایند ارائه خدمات که نیازمند شعب و امکانات بسیار می‌باشد و دارای بازده اقتصادی می‌باشد بر عهده بانک باقی مانده است. بدین صورت بانک به جای مسئولیت در گرداوری و مصرف دقیق وجوه قرض‌الحسنه تنها به عنوان یک خدمات دهنده به نهاد های خیریه عمل می‌نماید و مسئولیت اجتماعی این امر از بانک‌ها به نهاد های خیریه‌ای منتقل می‌گردد که بر اساس رسالت خود قابلیت پاسخ گویی در این زمینه را نیز دارند.

تصویر ۳ - ساختار وظایف ارکان در حساب‌های قرض‌الحسنه در بانکداری بدون ربا

تصویر ۴ - ساختار وظایف ارکان در حساب قرض‌الحسنه اختصاصی

تفاوت حساب قرض‌الحسنه اختصاصی با حساب قرض‌الحسنه ویژه

علاوه بر حساب‌های قرض‌الحسنه معمول حسابی با عنوان «حساب قرض‌الحسنه ویژه» بر طبق مصوبه شورای پول و اعتبار و بانک مرکزی تعریف شده که بر طبق آن بانک می‌تواند به دریافت وجوه از اشخاص و اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه بنا به نظر سپرده گذار مورد نظر اقدام نماید. طبق دستورالعمل شرایط و ضوابط افتتاح حساب قرض‌الحسنه ویژه «حساب قرض‌الحسنه ویژه به حسابی اطلاق می‌شود که بانک تحت این عنوان افتتاح و وجوه تودیع شده توسط اشخاص حقیقی و حقوقی به این حساب را طبق نظر تودیع کننده وجوه و بر اساس شرایطی که به موجب قرارداد عاملیت منعقده فی ما بین تودیع کننده و بانک معین می‌شود به صورت قرض‌الحسنه به اشخاص حقیقی و مؤسسات خیریه و عام‌المنفعه اعطا می‌نماید.»

در جدول زیر به بررسی تفاوت‌ها و مشابهت‌های حساب‌های قرض‌الحسنه معمولی، ویژه و اختصاصی پرداخته شده است.

جدول ۱- بررسی ویژگی‌های حساب‌های قرض‌الحسنه معمولی، ویژه و اختصاصی

	تامین منابع	مصارف	مدیریت منابع	خدمات دهنده	منافع بانک
حساب قرض‌الحسنه معمولی	مشتریان عمومی بانک	وام قرض‌الحسنه	بانک	بانک	کارمزد
حساب قرض‌الحسنه ویژه	نهاد خیریه	وام قرض‌الحسنه	بانی	بانک	کارمزد
حساب قرض‌الحسنه اختصاصی	مشتریان عمومی بانک (و مشتریان نهاد خیریه)	وام قرض‌الحسنه سپرده بانی سرمایه در گردش بانی سرمایه بانی	بانی	بانک	کارمزد سپرده گذاری

شباهت عمده حساب‌های قرض‌الحسنه ویژه و اختصاصی در مدیریت منابع است که به جای بانک در اختیار بانی حساب قرار دارد. تفاوت عمده این دو حساب نیز در این است که در حساب قرض‌الحسنه ویژه منابع از سوی بانی تامین می‌شود و صرف اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه به اشخاص هدف می‌گردد در مقابل در حساب قرض‌الحسنه اختصاصی منابع از سوی عامه مردم تامین می‌شود و بانی می‌تواند آن‌ها را صرف اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه به اشخاص هدف نماید و یا صرف دیگر مصارف خیریه در جهت موضوع فعالیت خود نماید.

تفاوت حساب قرض الحسنه اختصاصی با اوراق قرض الحسنه

اوراق یا صکوک قرض الحسنه اوراقی است بر پایه عقد قرض الحسنه که توسط بانی جهت مصرف وجوه در اهداف خیر منتشر شده و در سررسید ملزم به بازپرداخت اصل اوراق می باشد. این اوراق می توانند دارای جایزه باشند و قابلیت معامله ثانویه دارند. (موسویان، ۱۳۹۱)

مشابهت حساب قرض الحسنه اختصاصی با اوراق قرض الحسنه در اختصاص وجوه به یک بانی و یا یک موضوع خاص و همچنین تفکیک منابع بدست آمده از منابع بانک می باشد. تفاوت این دو نیز در تبدیل حساب به اوراق بهادار[۷] و قابلیت معاملات ثانویه در اوراق قرض الحسنه می باشد.

[7] Securitization

بر اوراق قرض الحسنه اشکالاتی مطرح است که تاکنون مانع از رغبت نهادهای خیریه در زمینه انتشار این اوراق شده است همچون میل و رغبت کم سرمایه گذاران به این اوراق به دلیل نبود بازده، هزینه بالای انتشار اوراق به دلیل وجود ارکان متعدد در انتشار اوراق و همچنین هزینه معاملات در این اوراق، الزام به بازپرداخت کل مبلغ اوراق در سررسید و همچنین الزام به بازخرید در هنگام تمایل مشتریان و در نهایت دوره ثابت و غیر قابل انعطاف که این موارد امکان ریسک اعتبار ی و نقدینگی را برای بانی بوجود می آورد.

مصارف منابع حاصل از حساب قرض‌الحسنه اختصاصی

منابع حاصل از حساب قرض‌الحسنه اختصاصی به تناسب اهداف و برنامه‌های بانی که بایستی در امید نامه این حساب ذکر گردد در موارد زیر قابلیت مصرف دارد:

- ✓ ارائه تسهیلات قرض‌الحسنه از سوی بانی به اشخاص هدف
- ✓ تامین سرمایه در گردش بانی با محوریت بانک خدمات دهنده
- ✓ خروج از بانک جهت مصارف توسعه‌ای بلند مدت بانی
- ✓ سپرده بلندمدت در بانک

بانی می‌تواند وجوه حاصل و گرداوری شده در این حساب را از طریق بانک به اشخاص هدف در موضوعاتی همچون ازدواج، تحصیل، مسکن و غیره صرف نماید و علاوه بر این برای اهداف خیریه مورد نظر خود از بانک خارج نماید. خروج این منابع از بانک می‌تواند برای اهداف توسعه‌ای بانی در بازه بلند مدت و یا برای اهداف عملیاتی و اجرایی بانی به صورت سرمایه در گردش در بازه میان مدت و کوتاه مدت صورت پذیرد. در هر یک از این سه روش بانک بایستی برای پوشش ریسک نقدینگی و ریسک اعتباری خود سازوکارهای مناسب را بکار بندد.

در آخرین روش بانی می‌تواند وجوه بدست آمده را از طریق سپرده گذاری در بانک عامل در جریان فعالیت سودآور اقتصادی قرار دهد و در مقابل از سود این حساب‌ها بهره‌مند گردد. در این روش ریسک اعتباری و نقدینگی برای بانک‌ها و بانی از بین می‌رود. از سوی دیگر منابع قرض‌الحسنه از ترازنامه بانک‌ها حذف شده و تبدیل به منابع سپرده‌ای می‌گردد که بانک می‌تواند با اعطای تسهیلات انتفاعی از محل این منابع به درآمدزایی مناسب برای خود بپردازد. همچنین با تبدیل سپرده‌ها به سپرده‌های میان مدت و بلند مدت میزان ذخایر قانونی لازم برای بانک کاهش می‌یابد که به نفع بانک می‌باشد.

مزایای حساب سپرده قرض‌الحسنه اختصاصی برای بانک‌ها

هر چند به ظاهر خروج منابع قرض‌الحسنه از ترازنامه بانک‌ها دسترسی آن‌ها را به منابعی ارزان قیمت قطع خواهد کرد اما حساب قرض‌الحسنه اختصاصی منافع متعددی برای بانک‌ها ایجاد می‌نماید:

- ✓ **رفع مسئولیت اجتماعی:** با خروج سپرده‌های قرض‌الحسنه از ترازنامه بانک و عدم الزام آن‌ها به اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه مسئولیت اجتماعی منابع قرض‌الحسنه، مدیریت و نحوه مصرف وجوه در وام‌های قرض‌الحسنه از بانک‌ها مرتفع گشته و این نهاد های مالی با خیال راحت به انجام وظایف اصلی واسطه گری مالی خود می‌پردازند.
- ✓ **بازاریابی و جذب مشتریان جدید:** با ایجاد قرض‌الحسنه اختصاصی مشتریان جدید نهادی (نهاد مالی خیریه) و عمومی (سپرده گذاران) به خدمت جدید بانک (یعنی حساب قرض‌الحسنه اختصاصی) جذب می‌گردند. همچنین تعامل بانک با نهاد های خیریه معتبر باعث ایجاد شهرت و اعتبار اجتماعی برای بانک می‌گردد که ریسک شهرت آن را کاهش می‌دهد و باعث اعتماد اقبال مردم به ان می‌گردد.

- ✓ **حفظ درآمد کارمزد:** علی رغم حذف سپرده‌های قرض‌الحسنه و حذف کارمزد های دریافتی از تسهیلات قرض‌الحسنه، بانک به اشکال متفاوت از جمله به صورت کارمزد اعطای تسهیلات قرض‌الحسنه از سوی بانی، کارمزد و سود اعطای تسهیلات غیر انتفاعی سپرده‌های بانی نزد بانک و همچنین دیگر درآمدها و کارمزد های خدمات مالی به بانی منتفع می‌گردد.
- ✓ **عدم الزام به نگه داری ذخیره قانونی:** با حذف وجوه قرض‌الحسنه از ترازنامه، بانک الزامی به نگه داری ذخیره قانونی لازمه برای این وجوه، که عموماً بیشتر از دیگر سپرده‌های مدت دار است نخواهد داشت.
- ✓ **تبدیل بخشی از وجوه قرض‌الحسنه به سپرده‌های سرمایه گذاری:** از طریق حساب سپرده قرض‌الحسنه اختصاصی بخشی از منابع حاصل می‌تواند از طریق تبدیل به سپرده‌های بانی به بانک بازگردد که در نتیجه بانک می‌تواند با تمرکز کامل بر کسب و کار اصلی خود یعنی واسطه گری وجوه به اعطای تسهیلات انتفاعی و کسب درامد برای خود و سپرده گذاران (در اینجا بانی) بپردازد.

درآمدهای بانک از ایجاد حساب قرض‌الحسنه اختصاصی

حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی امکان ایجاد درامدهای متنوعی برای بانک دارد که در زیر به ان اشاره می‌گردد:

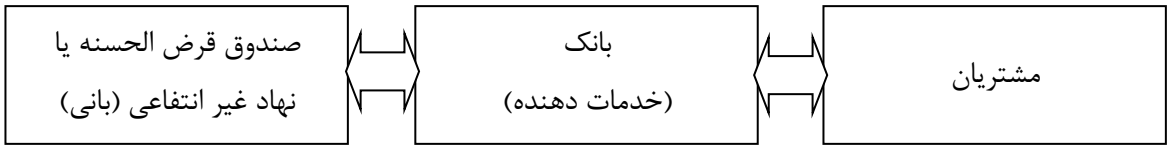
- ✓ **کارمزد ارائه تسهیلات:** به ازای عاملیت بانک در ارائه تسهیلات قرض‌الحسنه به اشخاص هدف نهاد خیریه (بانی حساب) بانک همچون سابق می‌تواند به دریافت کارمزد بپردازد. این کارمزد می‌تواند علاوه بر تسهیلات گیرنده از بانی نیز اخذ گردد.
- ✓ **سود ناشی از تسهیلات:** در صورت سپرده گذاری منابع حاصل توسط بانی در بانک سطح سپرده‌های سوددار بانک افزایش یافته و امکان افزایش ارائه تسهیلات انتفاعی توسط بانک به وجود می‌آید که متضمن دریافت سود از این تسهیلات است.
- ✓ **کارمزد ارائه خدمات به بانی:** به ازای عاملیت بانک در حساب قرض‌الحسنه اختصاصی و ارائه خدمات مالی به آن نهاد و مشتریان آن بانک می‌تواند کارمزد های متنوعی از بانی حساب با توجه به تنوع خدمات دریافت نماید.
- ✓ **دریافت حق ضمانت اعتباری و نقدینگی:** در صورت خروج سپرده‌های قرض‌الحسنه از بانک توسط بانی برای اهداف توسعه‌ای بلند مدت و یا عملیاتی و اجرایی کوتاه و میان مدت، بانک می‌تواند به ازای تحمیل ریسک اعتباری و نقد شوندگی به خود از بانی حق ضمانت اعتباری و نقدینگی دریافت نماید.

به جز مورد اول بقیه موارد همگی منافع و درآمدهای جدید برای بانک‌ها از محل حساب قرض‌الحسنه اختصاصی هستند.

منافع حساب اختصاصی جهت نهادهای خیریه

بانی حساب قرض‌الحسنه اختصاصی را بایستی به دو دسته کلی عموم نهاد های خیریه و صندوق‌های قرض‌الحسنه تقسیم نمود. نهاد های خیریه اعم از نهاد های عمومی همچون کمیته امداد و یا بهزیستی و یا نهادهای خیریه تخصصی همچون بیمارستان‌ها، مدارس، مساجد، خیریه‌های محلی و یا خاص و غیره می‌توانند باشند. مورد مصرف منابع حاصل توسط بانی بایستی در امیدنامه حساب منتشر گردد. این گونه نهادهای خیریه با ایجاد این حساب‌ها از منابع حاصل برای ایجاد سرمایه در گردش امور اجرایی و عملیاتی خود، توسعه پروژه‌ها و تکمیل طرح‌ها همچون ساخت بیمارستان یا مدرسه، اعطای تسهیلات به مددجویان و یا بهره مندی از سود تسهیلات ناشی از این منابع به عنوان درامد جاری و سپس مصرف در راستای اهداف می‌توانند بهره‌مند گردند.

صندوق‌های قرض‌الحسنه با توجه به کارکرد و تخصص خود از حساب قرض‌الحسنه اختصاصی می‌توانند در جهت گسترش فعالیت خود و افزایش دسترسی مشتریان به خدمات خود بهره‌مند گردند. بانک می‌تواند به عنوان واسطه این مؤسسات با مشتریانشان عمل نماید.

تصویر ۵- رابطه مؤسسات قرض‌الحسنه به واسطه بانک با مشتریان خود از طریق حساب قرض‌الحسنه اختصاصی

استفاده از گستره شعب بانک‌ها، انجام عملیات اجرایی بانکی همچون دریافت‌ها و پرداخت‌ها و ارائه تسهیلات و مجازی و الکترونیک شدن مؤسسات قرض‌الحسنه از مزایای این روش می‌باشد. ایده ایجاد صندوق قرض‌الحسنه توسط بانک‌ها و تفکیک فعالیت قرض‌الحسنه از دیگر تسهیلات در بانک‌ها نیز می‌تواند در این راستا تفسیر گردد. چیزی که در ایده فعلی (یعنی ایجاد صندوق قرض‌الحسنه توسط بانک‌ها) مغفول مانده است جدایی مدیریت صندوق قرض‌الحسنه از بانک است. صندوق‌های قرض‌الحسنه بایستی توسط مردم و بخش خصوصی با رویکرد غیر انتفاعی و خیریه و نه توسط بانک‌ها مدیریت گردند.

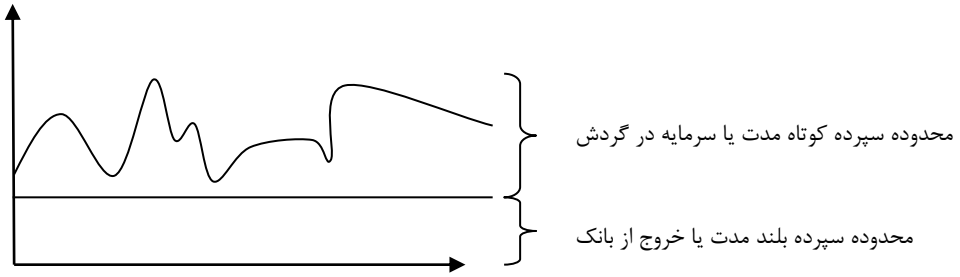
منافع حساب اختصاصی جهت عموم سپرده گذاران (خیرین)

حساب قرض‌الحسنه اختصاصی منافع متعددی برای خیرین و سپرده گذاران این حساب‌ها نیز دارد که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- ✓ **افزایش اهداف معنوی در سپرده گذاری قرض‌الحسنه در بانک‌ها:** با توجه به عدم اطلاع عمومی از نحوه مصرف وجوه قرض‌الحسنه در بانک‌ها مردم کمتر به سپرده‌های فعلی با هدف واقعی قرض‌الحسنه اقبال نشان می‌دهند و بیشتر کسب جوایز از این حساب‌ها مورد توجه قرار می‌گیرد. با ایجاد حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی سپرده گذاران با توجه به اعتبار و اهداف نهاد خیریه بانی این حساب اقدام به سپرده گذاری نموده عملکرد بانی را نیز مورد توجه قرار خواهند داد.
- ✓ **افزایش نیل به قصد واقعی قرض‌الحسنه:** با توجه به تخصص نهاد خیریه و همچنین وجود دغدغه‌های لازم در مدیریت آن‌ها احتمال رسیدن به اهداف اصلی قرض‌الحسنه از سوی بانی بیشتر از بانک به نظر می‌رسد.
- ✓ **افزایش شفافیت در مصرف وجوه:** به روش‌های مختلف همچون ایجاد نهاد ناظر بر این گونه حساب‌ها و یا ایجاد رکن متولی و حسابرس برای این حساب‌ها و یا الزام بانیان به ارائه گزارش‌های مختلف می‌توان باعث افزایش شفافیت در نحوه مصرف وجوه قرض‌الحسنه در کشور و عملکرد بانیان مختلف این گونه حساب‌ها گردید.
- ✓ **امکان اعطای جایزه و طرح‌های تشویقی به سپرده گذاران:** همانند حساب‌های قرض‌الحسنه معمول بانی می‌تواند برای سپرده گذاران جایزه و یا دیگر طرح‌های تشویقی در نظر گیرد.

مدیریت ریسک نقدینگی در حساب قرض‌الحسنه اختصاصی

مهم‌ترین ریسک در حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی ریسک نقدینگی ناشی از نوسان مبالغ گردآوری شده در این حساب می‌تواند باشد. بانک برای مدیریت ریسک نقدینگی خود در این حساب‌های می‌تواند راهکار های مختلفی بکار گیرد. از جمله می‌تواند با توجه به ریسک نقدینگی و نحوه نوسانات مبالغ گردآوری شده در حساب نحوه مصرف منابع را توسط بانی محدود نماید.

تصویر ۶- مدیریت نقدینگی در حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی

با توجه به دوره نوسانات منابع گرداوری شده بانک می‌تواند سیاست‌های زیر را اعمال نماید:

جدول ۲-مدیریت ریسک نقدینگی در حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی

نوسانات دوره‌ای	نحوه مصرف منابع	سود اعطایی به مانده منابع در حساب
حداقل منابع در دوره بلند مدت (مثلاً بیش از یک سال)	خروج از بانک و یا سپرده بلند مدت در بانک	سود بلند مدت و یک ساله یا بیشتر
حداقل منابع در دوره میان مدت (مثلاً بیش از یک ماه)	سرمایه در گردش بانی یا سپرده میان مدت در بانک	سود ماهانه و میان مدت
حداقل منابع در دوره کوتاه مدت (مثلاً کمتر از یک ماه)	غیر قابل خروج از بانک (فقط سپرده دیداری)	سود روزشمار

بانک به ازای مدیریت ریسک نقدینگی منابع حساب همچنین می‌تواند از بانی کارمزد ضمانت نقدینگی حساب دریافت نماید.

مدیریت ریسک اعتباری در حساب قرض‌الحسنه اختصاصی

منابع حاصل از حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی توسط بانی از مردم قرض گرفته شده است. از این رو بازپرداخت این وجوه نیز بر عهده بانی می‌باشد. از این رو بانک ابتداً در معرض ریسک اعتباری از سوی این حساب‌ها نمی‌باشد. اما ممکن است به دلیل الزام بانک مرکزی، نگرانی از لطمه به اعتبار و ریسک شهرت خود و یا درخواست بانی بازپرداخت این وجوه را به سپرده گذاران تضمین نماید. در این صورت بایستی مدیریت ریسک اعتباری در این حساب‌ها را نیز مورد توجه قرار دهد.

منابعی از حساب که توسط بانی از بانک خارج شده‌اند معرض ایجاد ریسک اعتباری هستند. بانک برای مدیریت ریسک اعتباری خود به تناسب نحوه مصرف وجوه توسط بانی می‌تواند راهکارهای مختلفی را در پیش بگیرد.

جدول ۳- مدیریت ریسک اعتباری در حساب‌های قرض‌الحسنه اختصاصی

مصارف منابع حساب توسط بانی	راهکار مدیریت ریسک اعتباری بانک
ارائه تسهیلات قرض‌الحسنه به اشخاص هدف	✓ انتقال ریسک اعتباری تسهیلات پرداختی به بانی ✓ اخذ تضامین از تسهیلات گیرنده و پیگیری بازپرداخت وام به عاملیت از بانی ✓ اخذ تضامین لازم از بانی

	✓ وثیقه گیری بخشی از منابع به صورت سپرده نزد بانک
تامین سرمایه در گردش	✓ اخذ تضامین لازم از بانی ✓ وثیقه گیری بخشی از منابع به صورت سپرده نزد بانک
خروج از بانک جهت مصارف توسعه‌ای بلند مدت	✓ اخذ تضامین لازم از بانی ✓ وثیقه گیری بخشی از منابع به صورت سپرده نزد بانک
سپرده بلندمدت در بانک	✓ عدم وجود ریسک اعتباری برای بانک

بانک به ازای مدیریت ریسک اعتباری و تضمین وجوه موجود در حساب همچنین می‌تواند از بانی کارمزد ضمانت اعتباری حساب دریافت نماید.

نتیجه گیری

در چند سال گذشته تلاش‌های بسیار و اغلب ناکامی در جهت اصلاح نظام بانکداری بدون ربا و علی‌الخصوص در بخش مدیریت وجوه قرض‌الحسنه صورت پذیرفت. ایجاد صندوق‌های قرض‌الحسنه در بانک‌ها و تفکیک منابع قرض‌الحسنه از دیگر منابع بانکی و همچنین تاسیس بانک‌های قرض‌الحسنه که اختصاصاً به موضوع سپرده‌ها و تسهیلات قرض‌الحسنه می‌پردازند از این مواردند.

راهکار ارائه شده در این مقاله راهکاری است نوین در این زمینه که با بررسی راهکارهای مختلف اشاره شده تعریف و طراحی شده است. این راهکار با جدا سازی فرایند مدیریت منابع از فرایند ارائه خدمات و تفویض مدیریت منابع به نهادهای خیریه و قرار دادن بانک تنها در مقام ارائه دهنده خدمات، تعارض ذاتی موجود در عقد قرض‌الحسنه با اهداف ذاتی انتفاعی بانک را از بین برده است.

این راهکار برای منابع قرض‌الحسنه در کنار راهکار مشارکت در سود و زیان[8] (PLS) برای منابع انتفاعی بانک‌ها می‌تواند تحول بخش نظام بانکداری اسلامی در ایران باشد.

منابع

۱. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران، شرایط و ضوابط افتتاح حساب قرض‌الحسنه ویژه،۱۳۹۰
۲. بانک و اقتصاد، عملکرد بانکها در زمینه گرفتن و دادن قرض الحسنه، ش ۸۶،
۳. حبیبیان نقیبی مجید، قرض الحسنه و راهبردهای توسعه اقتصادی، نامه مفید، شماره ۳۱، مهر و آبان ۸۱، صص ۱۲۳ – ۱۵۰.
۴. حسن زاده علی، کاظمی مهین دخت؛ صندوق های قرض الحسنه ارزیابی کارکرد در بازار پول و اعتبار، اقتصاد اسلامی، سال چهارم، زمستان ۸۳
۵. حشمتی مولایی حسین، تاثیر عملکرد صندوق های قرض الحسنه بر توسعه مالی، پژوهش نامه اقتصادی (ویژه نامه بانک)، شماره ششم، زمستان ۱۳۸۸، صص ۱۰۹-۱۳۸.
۶. عرب مازار عباس، کیقبادی سعید؛ جایگاه قرض الحسه در نظام بانکی ایران، مجله اقتصاد اسلامی، سال ششم، تابستان ۱۳۸۵، صص ۱۳- ۴۶.

[8] Profit/loss sharing

۷. عزتی مرتضی، عوامل موثر بر بکارگیری پول برای کسب سود یا اعطای قرض الحسنه، مجله دین و اقتصاد، سال دوم، شماره سوم وچهارم، زمستان ۸۵ و بهار ۸۶، صص ۲۴-۴۳.
۸. قانون بانکداری بدون ربای ایران، ۱۳۶۲
۹. کمیجانی اکبر، هادوی‌نیا علی اصغر؛ درآمدی بر جایگاه قرض‌الحسنه در اسلام و اثرات اقتصادی آن،
۱۰. میرجلیلی سیدحسین، الگویی برای سازماندهی محدد نظام بانکی در ایران، نامه مفید شماره ۴۲، خرداد و تیر ۸۳ ، صص ۶۵-۹۲.
۱۱. موسویان، سیدعباس،الگوی جدید بانکداری بدون ربا، فصلنامه تخصصی اقتصاد اسلامی، شماره۲۳، پاییز ۱۳۸۵.
۱۲. موسویان سید عباس، بازار سرمایه اسلامی (۱)، تهران : سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، ۱۳۹۱.